

СОЦИАЛНО-ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ И АЛИЕНАЦИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ

Ваня Господинова Христова*

SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS AND ALIENATION AT PEDAGOGICAL ACTIVITY

DOI:

Vanya Gospodinova Hristova

Abstract. This article presents the results of an empirical study examining the influence of certain socio-demographic characteristics on the manifestations of alienation in teaching. The purpose of the study conducted is to examine the influence of socio-demographic factors such as gender, age, and work experience on job alienation in the population of teachers studied. In order to realize the objective of the study thus set, a questionnaire survey and a self-assessment methodology were applied to diagnose the level of alienation from work. The analysis of the results shows that 70% of the study population of teachers lack manifestations of alienation from work, 20% have indicators of accumulating boredom and alienation from work, and 10% of teachers have the presence of manifestations of alienation from work.

Keywords: alienation, teaching, teachers, burnout, stress.

Въведение

Актуалността и значимостта на проучванията свързани с учителския труд го превръщат в обект на изследване от редица автори. Този интерес се дължи на факта, че в хода на реализирането на учебно-възпитателния процес учителят има водеща роля

---

* **Ваня Христова** – проф. д-р, преподавател в Катедра „Психология“, Варненски свободен университет.

в изграждането на личността на ученика и формирането на неговите личностни качества (Жекова и съавтори., 1992).

В глобален аспект от образователните системи се изисква непрекъснато да се адаптират към променящите се условия на живот - икономически, политически, социални и технологични. Всички тези промени, повлияват значително образователните политики, което от своя страна рефлектира върху учителската професия и я превръща в „мишена за критики”, с последстващи прояви на високи нива на организационен стрес, симптоми на професионално изпепеляване, неудовлетвореност и отчуждение от работата.

За първи път като концепция отчуждението от работата или алиенацията е въведено от Карл Маркс, който я описва в контекста на възхода на капитализма и постулира, че отчуждението възниква в икономическа система, в която работниците не виждат дългосрочно резултатите от своята дейност. Докато Карл Маркс разглежда отчуждението от труда като обективно състояние, съвременните учени представят отчуждението като субективно преживяване на степента, в която работниците се чувстват отчуждени от своята работа. М. Сийман концептуализира отчуждението като включващо следните аспекти – безсилие, липса на смисъл да се влагат усилия в работата, липсата на норми, изолация и самоотчуждаване (Nair & Vohra, 2009).

Алиенацията настъпва, тогава когато човек не намира смисъл в усилията, които влага в своята дейност и започва да гледа с негативизъм и отвращение на нея. Повишените прояви на отчуждение от работата са сигнал за настъпила демотивация и влошаване на трудовото поведение на служителите в организацията. Това от една страна, влияе върху организацията, която не може да получи резултатите, които очаква от своите служители, а от друга води до страдание на самите служители, защото те преживяват предимно негативни емоции на работното си място, което от своя страна може да окаже негативно влияние и върху останалите служители в организацията (Величков и съавтори 2002; Shantz et al. 2014; Fedi et al. 2016; Mottaz 1981; Chiaburu et al. 2014).

Цел и задачи на изследването

Целта на настоящото емпирично изследване е да се проучи влиянието на социално-демографски фактори като пол, възраст и трудов стаж върху отчуждението от работата при изследваната съвкупност от учители.

С емпиричното изследване се поставят следните по-конкретни *задачи*, които произтичат от основната цел:

- ✓ да се оцени равнището на проявите на отчуждение от работата при изследваната съвкупност от учители.

- ✓ да се установи влиянието на обективните характеристики на средата, дейността и междуличностният контекст на работното място върху проявите на отчуждение от работата.

- ✓ да се изследва влиянието на пола, възрастта и продължителността на трудовия стаж в качеството си на социално-демографски фактори върху проявите на отчуждение от работата при изследваните учители.

- ✓ да се предложат мерки за превенция на възникването на отчуждението от работата, както и справяне с негативните последици от него.

Обект на изследването са 53 учители от ОУ „Цар Симеон I“, гр. Варна, възрастово диференцирани в три групи – първа група до 45 години, втора група – от 45 до 55 години и 3 група – над 55 години. Разпределението по трудов стаж също е в три групи – първа група с трудов стаж до 15 години, втора група от 15 до 25 години и трета група – над 25 години.

В унисон с данните представени от различни изследвания и тук се установява феминизиране на професията – тенденция характерна за всички образователни системи. Бихме могли да предположим, че в сравнение с другите професии, учителската професия е по-малко привлекателна за мъжете, докато жените веднъж избрали професията трудно я напускат, вероятно поради факта, че тя се доближава до ежедневните грижи свързани с отглеждането и възпитанието на децата.

Предмет на изследването са социално-демографските фактори: пол, възраст и трудов стаж на учителите, както и измеренията на отчуждението от работата в изследваната съвкупност.

Изследването е извършено при следните ограничения:

1. Въпреки че покрива изискванията за нормалност на разпределението, броят на изследваните лица е малък, тъй като е трудно да се обхване голяма извадка от учители, доколкото някои директори не подкрепят идеята въпросникът да се разпространява сред учителите.

2. Практически е трудно осъществимо в рамките на едно изследване да се проучат взаимовръзките между всички описани в литературата аспекти на отчуждението от работата.

3. Отчуждението от труда се проучва сред учители само от едно училище в гр. Варна, при което не се претендира за общовалидни изводи върху всички учители работещи в страната.

4. Изследваната съвкупност от учители не е балансирана по пол, поради факта, че учителската професия е феминизирана.

5. Изследването се провежда при времево ограничение.

6. От всички работещи в образователната сфера се изследва само отчуждението от работата при учителите.

Инструментарий:

За изследване параметрите на проявите на отчуждението от работата са използвани анкетно проучване и самооценъчна методика за диагностициране нивото на отчуждението от работата (Величков и колектив 2002, с.141).

Изследването е проведено извън класните стаи през месец ноември 2024 г. Изследваните лица бяха запознати с целта на изследването и съответно инструктирани за начина, по който следва да се попълнят анкетната карта и самооценъчната методика. Времето за отговори беше в рамките на около 20 минути.

Анализ и обсъждане на резултатите:

Посредством дисперсионен анализ се проследява диференциращият ефект на всяка една от входните променливи върху изходните. Грешно е да се твърди, че по този начин се установява

„влияние“, термин, който предполага причинно-следствени връзки, докато в случая става въпрос именно за диференциращ ефект.

Резултатите от проведеното изследване са представени в таблица 1.

Таблица 1. Средни стойности, стандартни отклонения и статистически значими междугрупови разлики по възраст и стаж

Скала за отчуждение от работата							Sig.		
	1		2		3				
	M	SD	M	SD	M	SD	1-2	1-3	2-3
Възраст	1,71	3,18	1,49	3,11	3,20	3,42	0,59	0,35	0,63
Стаж	2,10	4,79	1,88	2,96	3,98	4,43	0,66	0,52	0,37

Забележки:

1. Възраст:

1 – до 45 години

2 – от 45 до 55 години

3 – над 55 години

2. Стаж:

1 – до 15 години

2 – от 15 до 25 години

3 – над 25 години

3. С Bold са отбелязани коефициентите, които показват статистически значими различия между възрастовите групи, при ниво на значимост 0,05

Сравнението между проявите на отчуждението от работата при учителите в различни възрастови групи и тези с различен трудов стаж показва, че не съществуват статистически значими различия между трите групи учители по двата показателя.

От представените резултати се установява, че с най-високи нива на отчуждение от работата са учителите във възрастов диапазон над 55 години и трудов стаж над 25 години (3 група), следвани от учителите на възраст до 45 години и стаж до 15 години (1

група). На последно място са тези на възраст от 45 до 55 години и трудов стаж от 15 до 25 години (2 група).

Данните свидетелстват за статистически значими различия в проявите на отчуждение от работата между двете групи учители – тези на възраст до 45 години и съответно 15 години стаж и групата на учителите на възраст над 55 години и стаж над 25 години.

Бихме могли да интерпретираме по-ниските нива на отчуждение от работата при по-младите учители с факта, че те първа навлизат в учителската професия и са в разцвета на своите сили и възможности. Те демонстрират желание да приложат придобитите знания, да достигнат до определени професионални позиции, поради което стриктно изпълняват дадените им указания за работа и формират свой индивидуални модели и подходи на работа. По всяка вероятност те възприемат работната среда и като даваща възможност за професионално израстване и изява на личностните и професионалните им качества и умения, поради което полагат и повече усилия в професионалната си дейност, за да бъде тя по-успешна. Предполага се и че тези учители са по-самокритични и отчитащи мнението на останалите си колеги относно изпълнението на техните служебни ангажименти. Те се чувстват и по-привързани към организацията, в която работят, което е и един от изследваните показатели в съдържателно отношение с приложената методика. Получените резултати могат да се интерпретират с факта, че перцепциите на по-младите учители за организационната среда е като такава, в която има ясно дефинирани правила и норми на функциониране, с по-висока степен на санкциониране към тези, които нарушават правилата, което също повлиява полагането на повече усилия при изпълнение на техните професионални задачи.

От гледна точка на възрастовите различия правят впечатление по-високите нива на отчуждение от работата при учителите над 55 години и трудов стаж над 25 години. Това би могло да е следствие от факта, че те имат изградени стереотипи и модели на работа, което понякога не предполага развитието на допълни-

телни професионални умения, тъй като са достигнати върховете в професионалното си развитие. С напредването на възрастта и натрупването на педагогическия стаж, както и произтичащите промени в когнитивните процеси в периода на късната зряла възраст, емоционалното и физическо изчерпване на ресурсите, би могло да се достигне до промяна във възприемането на работата като по-малко привлекателна, с усещането, че не е необходимо и дори безсмислено да се влагат повече усилия в нея. По всяка вероятност и промяната в ценностната система на обществото, честите реформи в образованието и измененията в правилата по отношение дисциплината на учениците способства тази група учители да не влагат повече от необходимия минимум от усилия в своята работа.

Кумулирането на преживени негативни емоции, произтичащи от изпълнението на професионалната дейност, както и изчерпването на лимита на общуване, конфронтирането със силни стресови въздействия, включително понякога и застрашаването на лична сигурност, може би също допринасят за възникването на дисоциативни състояния в тази група от учители, което от своя страна води до възприемането на средата като по-натоварваща и с прояви на по-голямо отчуждение от нея.

Изводи и обобщения:

✓ В заключение може да се обобщи, че при 70% от изследваната съвкупност от учители (36 изследвани лица) липсват прояви на отчуждение от работата. Съответно при 20% (11 изследвани лица) има наличие на показатели за натрупващо се отегчение и отчуждение от работата, и 10% (6 учители) са с прояви на отчуждение от работата.

✓ Може да се предполага, че проявите на отчуждението от работата при изследваните лица е резултат от преумора, хроничен стрес, загуба на мотивация за работа и липсата на подкрепа от страна на ръководители, колеги и родители.

✓ От получените резултати се установява наличието на връзка между социално-демографските фактори, като трудов

стаж и възраст и отчуждението от работата. Изключение прави пола, тъй като професията е силно феминизирана и изследваната извадка е небалансирана.

Въз основа на получените данни от конкретното изследване биха могли да се предложат следните мерки за превенция на възникването на отчуждението от работа, както и справяне с негативните последици от него.

Поради това че отчуждението от професионалната дейност е свързано с преживяването на хроничен стрес и напрежение в работата, а стресът е резултат от несъответствието между изискванията на работната среда и възможностите и ресурсите на личността да се справи с тях.

Следователно интервенцията може да бъде с акцент в следните аспекти:

- ✓ частично или пълно отстраняване на обективните стресогенни условия на работното място;
- ✓ промяна на целите, когнициите и очакванията на изследваните лица;
- ✓ повишаване и разширяване на възможностите на личността да изпълни професионалните си задължения и запознаване на изследваните лица с нови копинг стратегии с цел преодоляване на професионалния стрес и отчуждението от работа (Стоянов, 2011).

Въз основа на теоретичното проучване и конкретното емпирично изследване, по отношение проявите на отчуждението от работата при изследваната съвкупност от учители, бе установено, че има риск от въздействието на отрицателните последици на професионалния стрес върху работата на учителите.

Ето защо познаването на симптомите и проявите на отчуждението от работата от ръководителите на различни управленски равнища и прилагането на стратегии за недопускането им в практиката предполага големи възможности за повишаване ефективността и продуктивността в дейността на служителите във всяка една организация.

БИБЛИОГРАФИЯ/ BIBLIOGRAPHY

Стоянов, В., (2011). *Психичен стрес в организацията (Системен модел за изследване)*. Университетско издателство ВСУ „Черноризец Храбър“. ISBN 978-954-715-492-6. // **Stoyanov, V.** Psihichen stress v organizaciata (*Sistemen model za izsledvane*). Universitetsko izdatelstvo VSU Chernorizets Hrabar.

Величков, А., Радославова, М., Петков, Г., (2002). *Оптимално функциониране на личността в социалната среда.*, София, с. 141-147. ISBN 954-634-007-3. // **Velichkov, A., Radoslavova, M., Petkov, G.** (2002). *Optimalno funkcionirane na lichnostta.*, Sofia, s. 141-147.

Жекова, Ст., Колева, Н., Пенчева, Ел., Михайлов, М., Вълчев, Р., (1992). *Проблеми на професионалния труд и личността на учителя.*, Editio “Novissima Verba” Universitas – Burgas. // **Jekova, St., Koleva, N., Pencheva. El., Mihailov, M., Vulchev, R.** (1992). *Problemi na profesionalnia trud I lichnostta na uchitelia.* Editio “Novissima Verba” Universitas – Burgas.

Chiaburu D.S., Thundiyl T., Wang J., (2014). Alienation and its correlates: A meta-analysis. *European Management Journal*. Volume 32, Issue 1, pp. 24–36.

Fedi A, Pucci L, Tartaglia S, Rollero C., (2016). Correlates of work-alienation and positive job attitudes in high- and low-status workers. *Career Development International*. Volume 21, Issue 7, pp. 713–725.

Mottaz C.J., (1981). Some determinants of work alienation. *The Sociological Quarterly*, Volume 22, Issue 4, pp.515–529.

Nair, N., & Vohra, N., (2009). Developing a new measure of work alienation. *Workplace rights*, Volume, 14, Issue 3, pp.293-309

Shantz A, Alfes K, Bailey C, Soane E., (2015). Drivers and outcomes of work alienation: Reviving a concept. *Journal of Management Inquiry*, Volume 24, Issue 4, pp.382–393.